

Əlyazması hüququnda

MAHİRƏ NAĞI QIZI HÜSEYNOVA

HƏSƏN MİRZƏYEVİN YARADICILIĞINDA
FİLOLOGİYA MƏSƏLƏLƏRİ

10.02.01. - Azərbaycan dili

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKİ – 2011

Dissertasiya Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Müasir Azərbaycan dili kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: **Buludxan Əziz oğlu Xəlilov**
filologiya elmləri doktoru, professor

Rəsmi opponentlər: **Qəzənfər Şirin oğlu Kazımov**
filologiya elmləri doktoru, professor

Məhəmməd Tofiq oğlu Məmmədov
filologiya elmləri namizədi, dosent

Aparıcı müəssisə: **Naxçıvan Dövlət Universitetinin**
Azərbaycan dilçiliyi kafedrası

Müdafiə «_05_» _01_____2012-ci il saat_____ da Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun nəzdində filologiya elmləri doktoru və filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların (növbədən və limitdən kənar) müdafiəsini keçirən (D.01.141) Dissertasiya Şurasının iclasında olacaqdır.

Ünvan: Bakı, AZ 1143, H.Cavid prospekti 31, V mərtəbə, AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu

Dissertasiya ilə Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat «___» _____ 2011-ci ildə göndərilmişdir.

Dissertasiya Şurasının elmi katibi,
filologiya elmləri doktoru, professor:

Q.İ.Məşədiyev

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Azərbaycan dilçiliyinin müxtəlif problemlərinin, dilin hərtərəfli tədqiqi ilə bağlı bir çox məsələlərin öyrənilməsində mühüm addımlar atılmışdır. Həmin problemlərdən biri də Azərbaycan dilçiliyində, o cümlədən filologiyasında böyük xidmətlər göstərmiş konkret bir fərdin – şəxsiyyətin, alimin elmi fəaliyyətini üzə çıxarmaqdır. Bu baxımdan zəngin və spesifik elmi yaradıcılığı ilə seçilən filologiya elmləri doktoru, professor, Əməkdar elm xadimi, “Şöhrət” ordenli, Prezident təqaüdçüsü Həsən İbrahim oğlu Mirzəyevin Azərbaycan dilçiliyinin, o cümlədən filologiyasının inkişafında müstəsna xidmətləri araşdırılmağa layiqdir.

Professor Həsən Mirzəyevin elmi yaradıcılığı indiyə kimi kompleks şəkildə araşdırılmamışdır. Əlbəttə, bu böyük alimin yaradıcılığı ilə bağlı 150-dən artıq məqalədə dəyərli fikirlər söylənilməsinə baxmayaraq, onun filologiya məsələləri ilə bağlı orijinal və fərqli görüşləri sistemli şəkildə tədqiq olunmamışdır. H.Mirzəyevin filoloji fikir tarixində fəaliyyətinin, xidmətlərinin tədqiqini bir çox baxımdan aktual saymaq olar.

H.Mirzəyev demək olar ki, Azərbaycan filologiyasının bütün sahələri üzrə tədqiqatlar aparmışdır. Onu haqlı olaraq filologiyamızda müasir ədəbi dilimizin morfoloji quruluşunu, xüsusən dilin qrammatik sistemini sinxron və diaxron planda araşdırmaqda, o cümlədən xalqın qədim tarixini, dilini, milli orijinallığını daha yaxşı mühafizə edib saxlayan fellərin mahir tədqiqatçısı hesab edirlər¹. Nəinki Azərbaycan dilçiliyində, o cümlədən türkologiyada indiyədək xüsusi olaraq tədqiq olunmayan və özünün hərtərəfli həllini tapmayan morfologiyanın fel və feli sifət bəhsi geniş planda həmin alim tərəfindən araşdırılmışdır.

H.Mirzəyevin tədqiqatlarının təhlil obyektı olduqca aktual və filologiyamızın az araşdırılmış sahələri ilə bağlıdır:

– Fel və feli sifətlə bağlı araşdırmalar.

– Azərbaycan aşıqlarının yaradıcılığında onomastik vahidlərin funksional-üslubi cəhətlərinin təhlili.

– Dərələyəz toponimləri fonunda – el-oba adlarında daşlaşaraq qalmış qədim türk-oğuz torpaqlarının ilkin varisləri haqqında dəyərli fikirlərin təhlili.

– Dərələyəz mahalı şivələrinin doğma dilimiz üçün verdiyi fayda olduqca böyükdür. Bu faydanın böyüklüyü, hər şeydən əvvəl, həmin şivələrin

¹ Kazimov Q.Ş. Redaktordan. H.Mirzəyevin “Müasir Azərbaycan dilində təsirli və təsirsiz fellər” kitabına ön söz. Bakı, 1979, s. 3

təhlili bir-biri ilə uzun illər qonşu yaşamış və möhkəm təmasda olmuş türk xalqları arasındakı əlaqələri, onların keçmiş həyat tərzini, mədəniyyətini, məişətini öyrənmək işində də qiymətli material verir. Azərbaycan dilinin bir sıra qədim xüsusiyyətlərini və qrammatik formalarını özündə saxlayan Dərələyəz şivələrinin də ilk dəfə H.Mirzəyev tərəfindən necə araşdırılması mövzunun aktual cəhətlərindən biridir.

– H.Mirzəyevin kiçik arealda qalmış folklor materiallarının toplanması və tədqiqi sahəsində xidmətlərinin öyrənilməsi də işin aktuallığı ilə bağlıdır.

– Müasir Azərbaycan dili fənni və onun başqa elmlərlə əlaqəsi, Azərbaycan dilinin qrammatikası və onun dilçiliyimizdə yeri məsələlərinin tədqiqindəki xidmətləri.

H.Mirzəyev “Həsən Mirzə” imzası ilə şeirlər də yazır. Onun ədəbi irsi bir növ müxtəsər poetik Dərələyəz mahalının ensiklopediyası təsirini bağışlayır. Yəni şairin əsərlərində Dərələyəzin gözəl mənzərələri, tarixi abidələri, məşhur qəhrəmanları, saz və söz ustaları, folklor obrazları, əməlpərvər soydaşlarımız təbii surətdə tərənnüm edilir. Qartallı zirvələr, sərt qayalar həm də taleyimizin daş kitabələri kimi mənalandırılır, xalqımızın tarixlə yurdumuzun təbiəti uğurlu bədii lövhələrlə vəhdətlənir. Bir-birindən gözəl olan bu şeirlərdə ölkəmizin yurd yerləri bütün əlvanlığı ilə özünün bədii təsbitini tapır. Bütün bunlara görə onun şeirlərinin də təsir dairəsinin tədqiqi və təhlili olduqca zəruridir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin əsas məqsədi H.Mirzəyev tərəfindən fel bəhsinin kompleks şəkildə necə öyrənilməsinə və eyni zamanda Dərələyəzin toponimlərinə, bu yerin aşığılarının yaradıcılığında xüsusi adlara, şivəsinə, folkloruna onun münasibətini, yanaşma tərzini müəyyənləşdirməkdən ibarətdir.

Mövzunun daha geniş, ətraflı təhlil və təsvirinin verilməsi aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi ilə şərtlənir:

– H.Mirzəyevin tədqiqatlarında yer tutmuş filologiya məsələlərini sistemə salmaq və onun bu sahədəki xidmətlərini üzə çıxarmaq;

– H.Mirzəyevin yaradıcılığında feli sifətə aid tədqiqatlarının milli orijinallığını aşkara çıxarmaq;

– H.Mirzəyevin “Azərbaycan dilində fel” adlı əsərinin elmi dəyərini və tədrisdəki rolunu qiymətləndirmək;

– H.Mirzəyevin tədqiqatlarında müasir Azərbaycan dili və onun qrammatik quruluşu problemləri ilə bağlı fikirlərini müəyyənləşdirmək;

– Onun yaradıcılığında Dərələyəz toponimlərinin, aşıq poeziyasındakı onomastik vahidlərin tədqiqi istiqamətlərini dəqiqləşdirmək;

- H.Mirzəyevin topladığı Dərələyəz şivə sözlərini leksik-semantik xüsusiyyətlərinə görə təhlil və təsnif etmək;
- H.Mirzəyevin topladığı Dərələyəz folklorunu şifahi xalq ədəbiyyatının növ və janrları üzrə qruplaşdırmaq;
- H.Mirzəyevin elmi yaradıcılığını poetik yaradıcılığı ilə vəhdətdə öyrənmək.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiyada prof.Həsən Mirzəyevin yaradıcılığında filologiya məsələləri ilk dəfə olaraq təhlil edilir. Tədqiqatçı haqqında söylənən elmi-nəzəri mülahizələrə münasibət, Azərbaycan dilinin morfologiyasının fel bəhsinə yeni aspektdən baxış, informatorlardan topladığı torpağın köksünə sığınaraq çağdaş dövrümüzə qədər gəlib çıxan Dərələyəz mahalının toponimlərinin, aşıq poeziyasında daşlaşan onomastik vahidlərin, müasir Azərbaycan dili və Azərbaycan dilinin qrammatikası məsələlərinin araşdırılması, Dərələyəz şivəsinin geniş etimoloji təhlili, habelə Dərələyəz folklorunun tipik və xarakterik xüsusiyyətlərinin ilk dəfə olaraq müəyyənləşdirilməsi dissertasiyanın elmi yeniliyi kimi qəbul edilə bilər.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Bu araşdırma Azərbaycan dilinin morfologiyası, Qərbi Azərbaycanın Dərələyəz mahalının tarixi, dərələyəzlilərin soykökü, etnoqrafiyası, etnik tarixi, tarixi-coğrafiyası, aşıq poeziyasındakı xüsusi adlarımız haqqında təsdiqediciləşdirici faktlar verməklə yanaşı, Azərbaycan dilinin qrammatikası və onun dilçiliyimizdə yeri, müasir Azərbaycan dili fənni və onun başqa elmlərlə əlaqəsi məsələlərinin aşkarlanmasına, onomastika, dialektologiya, folklor problemlərinin həllinə kömək edə bilər.

H.Mirzəyevin yaradıcılığında filologiya məsələlərini sistemləşdirmə, qarşılaşdırma və statistik üsullarla araşdırılaraq elmi ictimaiyyətə çatdırılması, Azərbaycan dilinin morfologiyasına dair elmi və metodik məsələlərin, proqramların işlənilib hazırlanması, tədris müəssisələrində bundan bir vəsait kimi istifadə edilməsi, həmçinin toponomik və dialektoloji lüğətlərin tərtib edilməsində də əhəmiyyətlidir.

Tədqiqatın metod və mənbələri. Tədqiqat prosesində təsviri və müqayisəli metodlardan istifadə edilmişdir. Araşdırma zamanı H.Mirzəyevin bütün monoqrafiyaları, elmi əsərləri və məqalələri, həmçinin də onun haqqında qəzet və jurnallarda dərc olunan elmi-nəzəri məqalələr, felə, feli sifətə, toponimikaya, dialektologiyaya, folklorla aid yazılmış elmi əsərlər mənbə rolunu oynamışdır.

Tədqiqatın obyektı. H.Mirzəyevin fel və feli sifət, Azərbaycan dilinin qrammatikası və onun dilçiliyimizdə yeri ilə bağlı, həmçinin Dərələyəz

toponimləri, həmin bölgənin şivə sözləri və folkloru üzrə araşdırmalarının toplusu tədqiqat obyektini kimi götürülmüşdür.

İşin aprobeiası. Dissertasiya işi Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Müasir Azərbaycan dili kafedrasında yerinə yetirilmişdir. Mövzu Azərbaycan MEA-nın Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun nəzdindəki Əlaqələndirmə Şurasında qeydə alınmışdır. İşin elmi-nəzəri müddəaları haqqında kafedranın və universitetin elmi seminarlarında, Respublika elmi konfranslarında, eyni zamanda Respublikamızdan kənar da çıxışlar edilmişdir. Mövzuya aid çap olunmuş on doqquz məqalə və iki tezis dissertasiyanın məzmununu tam əhatə edir.

Dissertasiyanın quruluşu. Dissertasiya, işin ümumi səciyyəsi, giriş, dörd fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın “İşin ümumi səciyyəsi” adlanan hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri, nəzəri və təcrübəvi əhəmiyyəti, metod və mənbələri, elmi yeniliyi, aprobeiası, quruluşu haqqında yığcam məlumat verilir.

“Giriş”də H.Mirzəyevin həyat və fəaliyyəti, çoxcildliyi haqqında müfəssəl danışılır.

Dissertasiyanın I fəslini **“Həsən Mirzəyev müasir Azərbaycan dilçiliyində felin tədqiqatçısı kimi”** adlanır. Bu fəslin **“Felin sifətin monoqrafik tədqiqi”** adlı I yarımbölməsində müasir Azərbaycan dilinin qrammatik vahidləri sırasında xüsusi tədqiqata ehtiyac duyulan felin sifət mövzusunun H.Mirzəyev tərəfindən necə araşdırılması elmi şəkildə əsaslandırılır.

Felin sifət mövzusunun tam şəkildə araşdırılması H.Mirzəyevə qədər Azərbaycan dilçiliyinin qarşısında duran ən mühüm və aktual problemlərdən olmuşdur. Türkologiyada, o cümlədən, Azərbaycan dilçiliyində felin sifət zəif öyrənilmişdir. Felin sifətə müxtəlif adlar verilmiş, bəzən ayrıca nitq hissəsi hesab olunmuş, uzun müddət gah fel, gah da sifət bəhsində şərh olunmuşdur. Tədqiqat zamanı elmi şəkildə sübut olunur ki, H.Mirzəyev felin sifəti tək cə morfoloji-semantik əlamətlərinə görə deyil, eyni zamanda sintaktik və hətta üslubi cəhətlərinə görə də təsnif etmiş, felin sifətin fel qrupuna daxil olan çoxcəhətli və zəngin bir kateqoriya olduğunu qanunauyğun hal hesab etmişdir.

Müəyyən olunur ki, H.Mirzəyevin feli sifət problemi ilə bağlı son dərəcə inandırıcı mülahizələri vardır. Azərbaycan dilçiliyində feli sifətin konkret olaraq hansı morfoloji göstəricilər vasitəsilə düzəlməsi, onların məhsuldar və qeyri-məhsuldar və keçid vəziyyətində olması, hansı şəkilçilərin feli sifət şəkilçiləri ilə omonimliyi, sinonimliyi, hansı şəkilçilərin feli sifət düzəldib-düzəltməməsi və bunların qohum türk dillərindəki variantları, hansı şəkilçilərin türk dillərinin birində feli sifət, digərində isə fellədən düzələn sifətin əmələ gətirməsi kimi mühüm və tədqiqi vacib olan məsələlər ilk dəfə olaraq H.Mirzəyev tərəfindən öyrənilmişdir. Tədqiqat prosesində dilçinin feli sifətlə bağlı nəzərdən keçirdiyi elmi-nəzəri mənbələrə obyektiv münasibət göstərilmişdir.

H.Mirzəyev öz yaradıcılığında feli sifətin bütün xüsusiyyətlərini incəliklərinə qədər izləyir. Feli sifətin hərəkət məzmununun fərqi və bu fərqi doğuran amilləri müəyyənləşdirir, obyektiv və qrammatik zaman kateqoriyalarının oxşar və fərqli cəhətlərini konkretləşdirir. Şəxs kateqoriyasını ifadə etmək işində fel ilə feli sifəti fərqləndirən başlıca meyarları dəqiqləşdirir, təsriflənən fellərin ismi 4 halda, feli sifətlərin 5 halda idarə etməsinin səbəbini aydınlaşdırır.

Tədqiqat zamanı məlum olur ki, H.Mirzəyev 1846-cı ildən 1964-cü illər arasında türkoloji arenada ilk dəfə olaraq feli sifətin tədqiqi tarixinə dair orijinal bir sxem verir ki, bu sxem vasitəsi ilə mütəxəssislər feli sifət haqqında məlumat verən, yazan müəlliflər və onların fikirləri ilə tanış ola bilər. Dissertasiyada bu sxem geniş şəkildə təhlil olunur.

Tədqiqatın I fəslinin II yarım bölməsi **“Felə məxsus kateqoriyaların tədqiqi”** adlanır. Bu bölmədə H.Mirzəyevin təsirli və təsirsizlik kateqoriyası üzrə tədqiqatları təhlil olunur. Zəngin tədqiqat praktikasına malik Azərbaycan dilçiliyinin müasir yüksək elmi səviyyəsi dil sistemində çoxşaxəli qrammatik kateqoriyaların geniş struktur-semantik planda araşdırılmasına hərtərəfli imkan yaradır. Dil faktlarının dəqiq şəkildə öyrənilməsinə geniş diapazonda yanaşmaq, onların tədqiqini bütün yaruslar baxımından aparmaq, şübhəsiz, dilin daxili struktur-semantik bütövlüyündən irəli gəlir. Buna görə də elmi araşdırmalarda vahid dil sisteminə kompleks şəkildə yanaşılmalı, hər bir kateqoriya onunla tam bağlı olan digər kateqoriyalarla əlaqəli şəkildə tədqiqata cəlb edilməlidir. Məhz bu ölçülərə H.Mirzəyev ciddi əməl etmişdir.

O, “Müasir Azərbaycan dili fellərində təsirlilik və təsirsizlik kateqoriyası” mövzusunun tədqiqinə 20 ildən artıq vaxt sərf etmişdir. Ümumən türkologiyada, o cümlədən Azərbaycan dilçiliyində bu mövzusunun tədqiqi onun adı ilə bağlıdır. H.Mirzəyevin Azərbaycan dilində təsirlilik və

təsirsizlik kateqoriyası ilə bağlı araşdırmalarının təhlilə cəlb olunması bir tərəfdən tədqiqatçının yaradıcılıq təcrübəsini izləməyə, digər tərəfdən isə onun tərəfindən qaldırılmış olan problemləri dəyərləndirməyə imkan verir. Qeyd etmək lazımdır ki, felin təsirlilik və təsirsizlik kateqoriyaları ilə bağlı elə bir məsələ yoxdur ki, tədqiqatçı ona öz elmi münasibətini bildirməsin. H.Mirzəyev tərəfindən fellərin semantikasi və söz yaradıcılığı, felin başqa kateqoriyaları, sintaksislə bağlı mürəkkəb əlaqələri tam açıqlanır, təsirlilik-təsirsizlik kateqoriyası barədə müxtəlif mövqələrdə duran türkoloqların pərakəndə fikir və mülahizələrinə aydınlıq gətirilir, bir sözlə, təsirlilik-təsirsizlik kateqoriyası türkologiyada, o cümlədən Azərbaycan dilində ilk dəfə olaraq onun araşdırmalarında özünün düzgün həllini tapır, mövzu geniş, əhatəli və tam şəkildə tədqiq olunur. Hiss olunur ki, Azərbaycan dilçiliyində bu mövzu ayrıca tədqiqat obyektinə olmadığına görə o, hər bir məsələnin həllində bəzi çətinliklərlə qarşılaşır və bu çətinliklərin öhdəsindən layiqincə gəlir.

H.Mirzəyevin feldəki təsirlilik-təsirsizliklə bağlı araşdırmalarına aid əldə olunan qənaətdən aydın olur ki, o, təsirlilik və təsirsizliyi xüsusi kateqoriya hesab etmiş, onun mahiyyətini açmış, onu ilk dəfə olaraq Azərbaycan dilçiliyində növ kateqoriyasından ayırmış, müstəqil kateqoriya olmasını məntiqi-qrammatik əsaslarla isbat etmişdir.

Yeri gəldikcə, H.Mirzəyev tanınmış dilçilərin fikirləri ilə də razılaşmır. Məsələn, M.Hüseynzadə göstərir ki, düzəltmə fellərdən -la, -lə şəkilçisi ilə əmələ gələn fellər təsirli, qalanları isə təsirsizdir. H.Mirzəyev bu mülahizənin dil faktları ilə təsdiq olunmadığını qeyd edir və yazır ki, Azərbaycan dilində fel düzəldən şəkilçilərdən ən məhsuldarı -la, -lə şəkilçisidir. Türk dillərində həm əvvəllər, həm də hal-hazırda məhsuldar olan bu şəkilçi müasir Azərbaycan dilində isim, sifət, say, zərf və fellərdən, həmçinin səs təqlidi yolu ilə əmələ gəlmiş sözlərdən xeyli miqdarda fel düzəldir ki, bunların əksəriyyəti təsirli, az bir qismi isə təsirsiz olur¹. Alim araşdırmalarında fel düzəldən şəkilçilərin nə zaman təsirli və nə zaman təsirsiz olduğunu da dəqiq qruplaşdırmışdır. O, Azərbaycan dilində -la, -lə; -da, -də; -ma, -mə; -a, -ə; -ı, -i, -u, -ü; -an, -ən; -ar, -ər; -ca, -cə; -sı, -si, -su, -sü; -na, -nə; -ra, -ə; -ırğa, -urgə; -ğla, -glə; -qır, -xır, -qur, -xur; -gir, -gür, -ür şəkilçiləri ilə düzəlmiş fellərin bir qisminin təsirli, bir qisminin isə təsirsiz olduğunu, -lat, -lət; -ala, -ələ; -mala, -mələ; -dala, -mala; -dələ, -mələ; -marla, -arla; -xa, -xala; -gə, -gələ; -ğa, -ğala; -cala; -əclə; -şa, -şə; -qar, -ğar; -za şəkilçiləri ilə düzələn fellərin başlıca olaraq təsirli olduğunu bədii materiallar əsasında düzgün

¹ Hüseynzadə M. Müasir Azərbaycan dili. III hissə. Maarif: Bakı, 1973, s. 175

əsaslandırır və bu barədə A.N.Kononovun, E.V.Sevortyanın, M.Hüseynzadənin, Z.Budaqovanın, Z.Tağızadənin, R.Rüstəmovun və başqalarının səhv mülahizələrinə düzəliş edir.

H.Mirzəyev düzəltmə fellərdə təsir kateqoriyasının xüsusiyyətlərini açıb göstərmək məqsədilə, Azərbaycan dilində olan bütün fel düzəldən şəkilçiləri tədqiqata cəlb etmişdir. O, araşdırmalarında 40-dan çox şəkilçi ilə əmələ gələn fellərin təsirli olub-olmadığını aydınlaşdırıb bilmişdir.

Tədqiqat göstərir ki, məşhur dilçi-türkoloq alimlərlə yüksək səviyyədə polemikaya girən H.Mirzəyev mürəkkəb fellərdə təsirlilik və təsirsizlik məsələsinə də çox orijinal bir formada işləmişdir. Tədqiqatçı tükologiyada, o cümlədən, Azərbaycan dilçiliyində mürəkkəb fel məsələsinin mübahisəli olduğunu, dilçilərin bu məsələyə müxtəlif istiqamətlərdən yanaşdıqlarını nəzərə çatdırır və mürəkkəb quruluşlu sabit və qeyri-sabit fel birləşmələrdə və ya mürəkkəb fellərdə təsirlilik-təsirsizlik əlaməti necədir, buradakı istisna hallar hansı amillərlə bağlıdır və s. bu kimi suallara elmi şəkildə doğru-düzgün cavab vermişdir.

Təsirlilik və təsirsizliyin yaranmasında felin semantikasi dominant rolunu oynayır. Fellərin semantikasından bəhs edərək H.Mirzəyev təsirlilik-təsirsizlik kateqoriyasını çoxmənahlıq, omonimlik, sinonimlik, antonimlik çərçivəsində şərh edir. O, eyni fonetik qabıqda yerləşən 60-dan çox felin nə vaxt təsirli, nə vaxt təsirsiz olduğunu, bunlardakı keçid prosesini dil faktları ilə sübut edir, təsirlilik-təsirsizlik məsələlərində sinonim və antonimliyin rolunu göstərir.

H.Mirzəyev sadə fellərdə və eyni zamanda adlarda çoxlu fellərin və adların bir məna mənbəyindən şaxələndiyini dilçiliyimizdə ilk dəfə olaraq əsaslı şəkildə və zəngin dil faktları əsasında tədqiq etmişdir. O, bir çox sadə fellərin eyni məna yuvasından şaxələndiyini, inkişaf prosesində məna, forma və təsirlilik-təsirsizlik cəhətdən nə kimi dəyişikliyə uğradığını düzgün şəkildə təhlil edir. Tarixən felə artırılmış şəkilçinin tərkibində -r, -z, -d, -t samitləri olduqda təsirli, -l, -n, -ş, -k, -x samitləri olduqda isə təsirsiz olduğu ilk dəfə olaraq H.Mirzəyevin tədqiqat işində sistemli şəkildə göstərilir.

Azərbaycan dilçiliyində ilk dəfə olaraq sadə fellərin miqdarı hesaba alınır, 525 sadə feldən 225-nin birhecalı, 300-nün isə çoxhecalı olduğu qeyd olunur. 60-dan çox sadə felin məna yuvasına baş vuran H.Mirzəyev onların sxemini qurur, feldəki şəkilçi və söz qatlarını araya-araya dilin dərinliklərinə gedir, onda yaranmış yeni-yeni məna çalarlıqlarını üzə çıxarır. H.Mirzəyev eyni zamanda təsir kateqoriyası ilə növ kateqoriyasını fərqləndirmiş, təsir kateqoriyasını növ kateqoriyasından ayırmış, böyük nəzəri və praktiki

əhəmiyyəti olan, tədris işində çətinlik törədən həmin məsələyə aydınlıq gətirmişdir. Ümumiyyətlə, H.Mirzəyevin təsirlilik-təsirsizlik kateqoriyası ilə bağlı araşdırmalarında zəngin elmi düşüncə mövcuddur. O, bu mövzuda yazdığı əsərləri ilə özünün dilçi üslubunu, analitik düşüncəsini, elmi təfəkkürünün yüksək inprovizasiyasını nümayiş etdirmişdir.

Dissertasiyanın II fəslı “**H.Mirzəyevin tədqiqatlarında müasir Azərbaycan dili və dilin qrammatik sistemi ilə bağlı məsələlər**” adlanır. Bu fəsil 2 yarımbölmədən ibarətdir. “**Müasir Azərbaycan dili və onun digər elmlərlə əlaqəsi məsələləri**” adlanan I yarımbölmədə müasir Azərbaycan dili fənni və onun başqa fənlər arasındakı qarşılıqlı əlaqəsinin elmi-nəzəri və praktik əhəmiyyəti araşdırılır.

Məlum olur ki, Azərbaycan dili fənninin başqa fənlərlə əlaqəsi məsələsi uzun illər dilçi alimlərin diqqətindən kənarında qalmış, tədqiqat obyektinə çevrilməmişdir. Bu boşluğu nəzərə alan H.Mirzəyev 1972-ci ildə çap etdirdiyi “Müasir Azərbaycan dilindən ixtisas kursu” əsərinin ikinci bölməsində Azərbaycan dilçiliyində çox az toxunulmuş zəruri və aktual olan bu məsələni yoluna qoya bilmişdir.

Hər hansı bir ədəbi əsər konkret bir tarixi dövrdə yazılır və həmin dövrdəki ədəbi dilin qayda-qanunlarını özündə yaşadır. Deməli, istənilən ədəbi-bədii nümunə yazıldığı dövrün ədəbi dilinin xüsusiyyətlərini qoruyub saxlayır. Bu da ədəbiyyatla ədəbi dilin əlaqəsini təsdiq edən əsas amillərdəndir¹. H.Mirzəyev Azərbaycan dilinin bədii ədəbiyyatla qırılmaz əlaqədə olduğunu tutarlı faktlarla əsaslandırır və fikirlərini Nəsimi, Kişvəri, Xətai, Füzuli, Vaqif, Vıdadi və Natəvanın əsərlərindən gətirdiyi nümunələr üzrə ayrı-ayrı dövrlərdə dilin lüğət tərkibi və qrammatik quruluşunda baş verən dəyişiklikləri konkret şəkildə izah edir və belə bir nəticəyə gəlir ki, milli mədəniyyətimizin bir forması olan dilimizi daim inkişaf etdirən yazıçı və şairlərimizin dil və üslub xüsusiyyətlərini də biz ədəbiyyat vasitəsi ilə ədəbibədii əsərlərin köməyi ilə öyrənir və tədqiq edirik².

Müasir Azərbaycan dilinin tarix elmilə əlaqəsindəki ən tipik və xarakterik məqamları nəzərdən keçirən H.Mirzəyev dilimizi, onun qrammatikasını öyrənərkən, onu tədqiq edərkən xalqımızın keçdiyi tarixi inkişaf yolunu da izləməyi vacib sayır. O, xalqımızın keçib gəldiyi bütün tarixi dövr və mərhələləri qısa və dolğun şəkildə saf-çürük edir və Azərbaycan dilinin təşəkkülünü, təkamülünü, tənəzzülünü, Azərbaycan

¹ Xəlilov B. Müasir Azərbaycan dilinin morfoloqiyası, I hissə. Bakı, 2007, s. 10

² Mirzəyev H. Müasir Azərbaycan dilindən ixtisas kursu. Bakı: API-nin nəşri, 1972, s.25

türkcəsinin mənşəyini və bir sözlə, müxtəlif dövrlərdəki durumunu xalqın tarixi ilə əlaqəli şəkildə öyrənməyi, tədqiq etməyi lazım bilir.

İstər tədris prosesində, istərsə də dilçiliyin bir sıra dolaşq məsələlərinin aydınlaşdırılması zamanı müasir Azərbaycan dilinin fəlsəfə və məntiqlə əlaqəsinə müraciət etmək müsbət nəticələr verir. Fəlsəfə və məntiq fənnində təbiət və cəmiyyətdəki ümumi qanunlardan, bu qanunların necə dəyişilməsindən, necə inkişaf etməsindən danışılır.

H.Mirzəyev belə hesab edir ki, təbiət və cəmiyyətdə olan bu ümumi qanunauyğunluqlar başqa elm sahələri ilə bağlı olduğu kimi, dilçilik elmi ilə də, onun mühüm bir şöbəsi olan qrammatika ilə də bağlıdır.¹ O, müasir Azərbaycan dili fənni ilə fəlsəfə və məntiq elmləri arasındakı əlaqəyə xüsusilə diqqət yetirir və bu məsələnin şərhini ilə bağlı olaraq suallar verir, sonra da bu sualları doğuran səbəbləri aydınlaşdırır.

Tədqiqatçı psixoloji proseslərlə bağlı işlədilən söz qruplarını qrammatik istiqamətdə söz və cümlələrin insanda yaratdığı hissləri psixoloji aspektdə təhlil edir və belə qənaətə gəlir ki, Azərbaycan dilinin qrammatikası psixologiya fənni ilə də yaxın əlaqədədir. Bu əlaqə psixolinqviştika elminin hüdudlarını genişləndirir.

H.Mirzəyev müasir Azərbaycan dili fənni ilə (xüsusən də, fonetika şöbəsi ilə) fiziologiya və fizika elmləri arasında müəyyənləşdirdiyi bağlılıqların arqumentlərini dəqiqləşdirir.

Əsərin II fəslinin II yarım bölməsi “Müasir Azərbaycan dilinin qrammatik quruluşu məsələləri” adlanır.

H.Mirzəyevin Azərbaycan dilinin qrammatikasının müəyyən problemləri ilə bağlı tədqiqatları keçən əsrin 70-ci illərinə təsadüf edir.

Alim “Müasir Azərbaycan dilindən ixtisas kursu” (1972) adlı dərs vəsaitinin 3-cü bölməsində müasir Azərbaycan dilinin qrammatikası və onun dilçiliyimizdəki yeri məsələsini geniş şəkildə araşdırır. O, bu vəsaitində əvvəlcə dilimizin qrammatik quruluşunun rolundan, qrammatikamızın iki şöbədən ibarət olmasından danışır. Bundan sonra isə dilçiliyimizdə hərtərəfli şəkildə şərh olunmağa böyük ehtiyacı olan bir məsələdən – müasir dilimizin qrammatikası ilə leksikologiya, fonetika, üslubiyyat, dialektologiya, orfoepiya, orfoqrafiya, frazeologiya, etimologiya, tarixi qrammatika və qohum dillər arasındakı əlaqə haqqında dolğun elmi məlumatlar verilir. H.Mirzəyev müasir Azərbaycan dilinin qrammatikası və onun dilçiliyimizdəki yerini tədqiqat obyektinə kimi ardıcıl və əlaqəli şəkildə araşdırmış, sözlərin qrammatik cəhətdən bir-birinə bağlanması, qrammatik

¹ Mirzəyev H. Müasir Azərbaycan dilindən ixtisas kursu. Bakı: API-nin nəşri, 1972, s.30

vahidlər, qrammatik quruluşun dildəki ortaqlı sözlərin müəyyənləşdirilməsi və dilimizin təbiətinə uyğunlaşdırılmasında rolu, söz yaradıcılığında əhəmiyyətli, söz və cümlələrin qrammatik qayda-qanunların köməyi ilə qruplaşdırılması məsələlərini müvəffəqiyyətlə işləmişdir.

Qrammatikada morfoloji və sintaktik qanunauyğunluqlardan bəhs edilsə də, onun dilçilik elminin fonetika, orfoepiya və orfoqrafiya, dialektologiya, leksikologiya, söz yaradıcılığı, frazeologiya, üslubiyyat, etimologiya və digər şöbələri ilə olan əlaqəsini də inkar etmək olmaz.

Fonetikada dilin ən kiçik vahidi olan mənali səslərdən, fonemlər sistemindən, fonetik hadisə və qanunlardan, vurğu, durğu, heca, avazlanma və s. bəhs edilir. H.Mirzəyev çoxlu sayda faktlar əsasında şərh edərək göstərir ki, qrammatikadakı müəyyən problemlə məsələlər fonetika ilə əlaqəli şəkildə tədqiq olunmalı, öyrənilməlidir.

Dilimizdəki sözlərin hamısı necə yazılırsa, eləcə də tələffüz olunmur. Deməli, qrafik və qrammatik şəraitdə tələffüz olunan sözlər qrammatik qanunların tələbinə uyğun formada yazılır. H.Mirzəyev orfoepiyayı, orfoqrafiyanı və qrammatikanı əlaqəli şəkildə mənimsəmədən bu məsələləri aydınlaşdırmağın mümkün olmadığını göstərir.

Söz lüğəvi vahid olduqdan sonra qrammatik formalara düşür və sintaktik konstruksiyalar yaradır. Leksik vahid olduqda leksikologiyada, qrammatik formalara düşdükdə morfolojiyada, sintaktik konstruksiyalar yaratdıqda isə sintaksisin tədqiqat obyektinə çevrilir. Hər hansı bir sözün mənası semasiologiyada, nitq hissələrinə görə təsniflənməsi isə morfolojiyada aşkara çıxarılır. Qrammatika ilə morfolojiyanı, leksikologiyanı əlaqəli şəkildə öyrənməyi və tədqiq etməyi vacib hesab edən H.Mirzəyev göstərir ki, sözün leksik mənasını, morfoloji quruluşunu və sintaktik vəzifəsini öyrənməkdə hər üç şöbənin əlaqəsi köməyimizə çatır.

H.Mirzəyev müəyyən dil faktlarını müəyyənləşdirmək və dəqiqləşdirmək, üslubi əvəzetmələri tapmaq üçün mütləq qrammatika ilə üslubiyyatı əlaqəli şəkildə öyrənməyin və tədqiq etməyin zəruriliyini qeyd edir.

H.Mirzəyev qrammatikanın dialektologiya ilə geniş əlaqəyə malik olduğunu da dil faktları əsasında araşdırır. Danışq dilində, dialekt və şivələrimizdə mövcud olan bir çox morfoloji hadisə və qanunauyğunluqları bilmədən qrammatikanı dərinlən öyrənmək mümkün deyildir. O, belə hesab edir ki, morfolojiyada tədris olunan mövzuların əksəriyyətinin dialektologiya ilə bağlılığını təsdiq edən çoxlu dil faktları var və bu faktları bilmədən müəyyən məsələləri dəqiqləşdirmək çətin olur.

Qrammatikanın frazeologiya ilə əlaqəsindən danışan H.Mirzəyev göstərir ki, əgər biz qrammatika ilə frazeologiyayı əlaqəli şəkildə öyrənməsək, o zaman bir çox məsələləri, məsələn, mürəkkəb sözlərin, mürəkkəb sözlərlə cümlənin mürəkkəb üzvlərinin, mürəkkəb sözlərlə sabit və qeyri-sabit söz birləşmələrinin, onların oxşar və fərqli cəhətlərini aydınlaşdırma bilmərik.

Etimologiya hər hansı bir sözün tarixən meydana çıxdığı, nə kimi dəyişikliklərə uğradığı, hansı şəkildə bizə gəlib çatdığı, bir sözlə, sözün mənşəyi məsələlərini öyrənən maraqlı elm sahəsidir. H.Mirzəyev qrammatikanın etimologiya ilə əlaqəsini dərin elmi faktlar əsasında şərh edir və belə fikrə gəlir ki, qrammatikanı etimologiya ilə, eyni zamanda tarixi qrammatika ilə əlaqəli şəkildə tədqiq etməklə hər hansı bir sözün mənə və mənşəyini asanlıqla öyrənmə bilərik.

Təhlil göstərir ki, konkret bir dildə qrammatik şəkilçilərin müəyyənləşdirilməsində qohum dillərin də faktik materiallarının böyük rolu vardır. Bir sıra dil hadisələrinin öyrənilməsində də yalnız qohum dillərdəki faktların köməyinə əsaslanırıq. H.Mirzəyev sözün formasını dəyişən qrammatik göstəricilərin müəyyənləşməsində qohum dillərin roluna böyük əhəmiyyət verir və bu məsələni də geniş şəkildə izah edir. Alim dilimizdə mövcud olan çoxlu sayda sözləri qohum dillərin faktları əsasında müqayisə edir və qrammatikanın qohum dillərlə möhkəm əlaqədə olduğunu isbata yetirir.¹

Qənaətimiz belədir ki, H.Mirzəyevin Azərbaycan dilinin qrammatikası və onun dilçiliyimizdə yeri, mövqeyi ilə bağlı tədqiqatı, ayrı-ayrı problemləri əhatə edən, dilimizin qrammatik quruluşunu əks etdirən, bütöv təsir göstərən gərəkli bir mənbədir.

Dissertasiyanın III fəslə **“H.Mirzəyevin onomalogiya və dialektologiya sahəsində araşdırmaları”** adlanır. Fəsil 2 yarım bölmədən ibarətdir.

“Azərbaycan onomastikasına dair araşdırmalar” adlı III fəslin ilk yarım bölməsində dilçi alimin onomastik vahidlərlə bağlı tədqiqatları araşdırılır.

Azərbaycan onomastik vahidlərinin öyrənilməsi metodologiyasını dilçilər, tarixçilər, coğrafiyaşünaslar əsaslı şəkildə müəyyənləşdirmiş, onomastik layın böyük bir qolunu təşkil edən toponimlər bu günümüzdə kimi dilçi, tarixçi, coğrafiyaçı alimlərimiz tərəfindən müxtəlif aspektlərdən tədqiq olunmuşdur.

H.Mirzəyev onomalogiya sahəsində mövcud tədqiqatları təkrar etmir,

¹ Mirzəyev H. Azərbaycan dilində fel. Bakı: Elm, 2006, s.53

onun bu yöndə axtarışları keçən əsrin 80-ci illərinin sonlarından başlanır. O, demək olar ki, 25 ildən çoxdur ki, Qərbi Azərbaycanın Dərələyəz mahalı toponimlərinin tədqiqi ilə məşğuldur. Tədqiqatçı bu illər ərzində 2 irihəcmli monoqrafiya yazmış və 125-dən artıq məqalə çap etdirmişdir. Rəngarəng, zəngin dil, tarix və coğrafi faktları özündə əks etdirən Azərbaycan onomastik vahidlərinin fərdi öyrənmə üsulu ilə tədqiqində H.Mirzəyevin əməyi çox böyükdür.

Toponomika elə bir elm sahəsidir ki, işə girişən hər araşdırıcıda dərin və əhatəli dilçilik, tarix, coğrafiya elmlərinə aid zəngin bilik olmalıdır. Bu baxımdan H.Mirzəyev erudisiyalı alimdir. O, Azərbaycan toponimiyasının tərkib hissəsi olan Dərələyəz bölgəsinin toponimik sistemini üç istiqamətdə araşdırmışdır: Dilçilik istiqamətində; tarix istiqamətində; coğrafi istiqamətdə.

H.Mirzəyev Dərələyəz bölgəsinin toponimlərini dilçilik elmi istiqamətində dərin biliklə, yüksək məntiqlə tədqiq etməyə çalışmış, tədqiqatlarında leksik-semantik, fonetik və morfoloji prinsiplərə cavab verməyən, ancaq zahiri bəzəyişə arxalanan quru fərziyyələrə, dilin daxili qanunları ilə səslənməyən rəvayət və yozmalara, xalq etimologiyasına qətiyyənlə yol verməmiş, Dərələyəzə məxsus oykonim, oronim və hidronimlərin leksik-semantik, morfoloji və sintaktik xüsusiyyətlərini dilin norma, qanun və prinsipləri çərçivəsində qruplaşdırmışdır. O, Dərələyəz bölgəsinin toponimik sistemini tarixilik istiqamətində də əsaslı şəkildə araşdırmışdır. Dərələyəz toponimlərinin hər birinin böyük bir tarixçəsi var və şübhəsiz ki, bu yer adları tarixdən ayrı deyil, tarixlə birgə addımlayır. Qədim mənbələrdən istifadə edən alim Dərələyəz bölgəsinə məxsus olan Təhlə, Qarqar, Ket, Murquz, Meşin, Herher, Hors, Hostun, Hort, Çul, Vers, Xalaclar, Əyricə, Çivə, Şorca, Cığatay, Çanaqlı, Vəng, Qaravəng, Qoşavəng, Şadıvəng, Keşişkənd, Moz, Əmağ, Dədəli, Çanı, Qəndbölən, Göyərçin, Ağxac, Qaraxaç, Axta, Arpa, Sallı, Salsal, Kotanlı, Qovuşuq, Ərgəz, Ələyəz, Dərələyəz və s. yer-yurd adlarına tarixilik prinsipindən yanaşmış, həmin adların formalaşma və inkişafının köklərini, sonrakı dövrlərdə dəyişmə səbəblərini aydınlaşdırmış və çox dürüst şəkildə izləyə bilmişdir.

Dərələyəz mahalının tarixi-coğrafi ərazisi genişdir. İlk öncə toponimin yerini, məkanını, ünvanını coğrafiya elmi təyin edir. H.Mirzəyev ərazinin coğrafi koordinatlarına yaxından bələd olduğu üçün toponimlərin sistemə saldığı toponimlərin sərhədlərini dəqiq müəyyənləşdirmişdir. Ona görə də onun bu istiqamətdəki araşdırmaları da qiymətlidir. Maraqlı burasıdır ki, o, 20 ildən artıq bir zaman məsafəsində erməni daşnaqlarının tapdığına çevrilən Dərələyəz mahalının 170-dən çox yaşayış məntəqəsinin mövqeyini, relyefini,

landşaftını təyin etmiş və bu toponimlərin respublikamızda, o cümlədən türk ölkələrindəki areallarını axtarıb tapmışdır.

Beləliklə, H.Mirzəyevin Dərələyəz mahalının toponimiyasına həsr olunmuş əsərləri kəmiyyətcə çoxluq təşkil edir ki, bunlar da faktların zənginliyi ilə diqqəti daha çox çəkir. Onun əsərlərində xalqımızın soykökü, tarixi, coğrafi əraziləri, dilimizin qədim xüsusiyyətləri mükəmməl və əhatəli şəkildə tədqiq olunmuşdur.

H.Mirzəyevin filoloji aspektdə tədqiqatlarının sferaları çox genişdir. O, səriştəli bir filoloq alim kimi aşiq ədəbiyyatına da dərinlən bələddir. Odur ki, aşiq poeziyasında işlənmiş adlarımızı tədqiq edərkən onların daha çox diqqəti cəlb edən funksiyasına, adların həyatla, cəmiyyətlə bağlılığına, bədii mühitdəki üslubi vəziyyətinə və sairəyə diqqət yetirmişdir. O, xalq yaradıcılığında işlənən onomastik vahidlərin köməyi ilə yaddaşlardan silinən, köhnəlib işləklidən qalan, forma və quruluşunu qismən də olsa dəyişən sözlərin, xüsusi adların sirrini açmış, Azərbaycan xalqının tarixən hansı ərazilərdə yaşamasını, hansı xalq və ölkələrlə qonşuluq şəraitində olmasını, siyasi-iqtisadi əlaqə qurmasına dair çoxlu faktlar üzə çıxara bilmişdir.

Antroponimlərin törəmə mənbələri çox və rəngarəngdir: quş, heyvan, bitki, daş-qaş, səma cisimləri adları əsasında təşəkkül tapmış insan adları aşiq poeziyasında çoxluq təşkil edir. H. Mirzəyev Azərbaycan aşiq ədəbiyyatından antroponimləri toplayaraq zəngin material əsasında onların maddi əsaslarını müəyyənləşdirmiş, hansı məqsədlər üçün işləndiyini aydınlaşdırmışdır.

Xalqın etnik tərkibi, mənşəyi, etnogenezi, inkişaf tarixi haqqında xüsusi əhəmiyyət kəsb edən etnonimlərin, xüsusən də türk mənşəli etnonimlərin aşiq poeziyasında işlənmə səbəbləri də H.Mirzəyevin diqqətindən kənarda qalmamış, o, bu poeziyada işlənən qəbilə, tayfa, nəsil və xalq adlarını hərtərəfli şəkildə tədqiqata cəlb etmiş, onların etimologiyasını üzə çıxarmış, zaman-zaman üst-üstə gəlmiş və ya ixtisara düşmüş söz qatlarını çözləmiş və bununla da Azərbaycan torpaqları haqqında düşmənlər uydurmalarına, saxtakarlıqlara, yalan və böhtanlara tutarlı cavab verə bilmişdir.

H.Mirzəyev hər hansı bir aşiq və el şairinin əsərində neçə onomastik vahidin işləndiyini və onlardan hansılarının etnonim səciyyəli olduğunu da göstərir. H.Mirzəyev dilimizin lüğət tərkibindəki bu söz qatlarının da necə yarandığını, hansı dəyişikliklərə uğradığını, hansı məqsədlə işləndiyini, bir sözlə, ad sistemindəki yerini, mövqeyini tutarlı dil faktları əsasında təhlil etmişdir.

H.Mirzəyev onomastik vahidlərin üslubi cəhətləri üzərində maraqlı müşahidələr aparmış, XVI əsrdən bu günə qədər aşiq yaradıcılığında yaşayan adlarımızı növlər üzrə qruplaşdırmış, toponimlərin tipik xüsusiyyətlərini onomastik normalara uyğun olaraq tədqiq etmişdir.

Dissertasiyanın III fəslinin II yarım bölməsi “**Azərbaycan dialektologiyasına dair araşdırmalar**” adlanır. H.Mirzəyevin filoloji görüşlərinin bir hissəsi də dialektoloji araşdırmalara aiddir.

Azərbaycan dilinin dialekt və şivələri zəngin lüğət ehtiyatına malikdir. Dialekt və şivələrimizin leksikasında Azərbaycan ədəbi dilində işlənməyən və ya başqa mənə daşıyan yüzlərcə söz vardır. Lakin son zamanlara qədər bu sözlər geniş miqyasda toplanmamış, küll halında nəşr olunmamışdır.

Azərbaycanlıların qərb, orta və cənub ləhcələri arasında keçid xarakterli olan Qərbi Azərbaycanın Dərələyəz şivəsi uzun illər dialektoloqların diqqət mərkəzindən kənar qalmış, tədqiqat obyektinə olmamışdır. Bunu nəzərə alan H.Mirzəyev ilk dəfə olaraq Azərbaycan dilinin bir sıra qədim xüsusiyyətlərini və qrammatik formalarını özündə qoruyub saxlayan Dərələyəz şivələrindən ətraflı bəhs etmişdir.

Tədqiqat zamanı müəyyən olunmuşdur ki, H.Mirzəyev “Azərbaycan toponimləri və şivə sözləri” adlı əsərində bu qədim yurda məxsus şivə sözlərini 8 istiqamətdə araşdırmışdır.

Birinci istiqamətdə H.Mirzəyev Dərələyəz mahalına məxsus şivə sözlərinin mənə və etimologiyasını üzə çıxarır. O, bu istiqamətdə hər hansı bir şivə sözünün necə meydana çıxmasını, nə kimi dəyişikliyə uğradığını, hansı şəkildə müasir dövrümüzdə qədər gəlib çatdığını etimoloji aspektdə izləyir. Məs: **yaşmaq** – qadınların ağzını, burnunu və üzünün bir tərəfini gizlətmək üçün başlarına saldıqları yaylıq, örtüyün bir hissəsi, örtük; **güz** – quzu salınan yer; **qızdix** – ögey qız və s.

İkinci istiqamətdə şivə sözlərinin Dərələyəzin hansı yaşayış məntəqələrində intensiv işləndiyi göstərilir. Məs: **təpəl** – bu söz Dərələyəzin Gədəkvəng, Qaraqaya, Qovuşuq, Gülüdüz, Kotanlı, Terp, Köşbək kəndlərində daha çox işlədilir; **bacanax** – Dərələyəzin bütün kəndlərində, o cümlədən Ağkənd, Heşin, Qozluca, Axta, Gomur, Gülüdüz, Qaraqaya, Qovuşuq, Horbadıqda işlədilir.

Üçüncü istiqamətdə H.Mirzəyev Dərələyəz şivə sözlərinin Azərbaycanın digər bölgələrindəki paralellərini müəyyənləşdirir. Bu istiqamətdəki araşdırmalar, şübhəsiz, dialekt və şivələrimizin dilçilik coğrafiyası yolu ilə öyrənilməsi üçün çox faydalıdır. Məs: **tirə** – bu söz Qazax dialektində, Laçın, Qubadlı, Sabirabad şivələrində işlədilir; **vəndəm** –

Şəmkir, Tovuz, Cəbrayıl şivələrində işlənir.

Dördüncü istiqamətdə tədqiqatçı Dərələyəz şivələri üçün səciyyəvi olan fonetik xüsusiyyətləri üzə çıxarır. Məs: **qaynata-qayınata**; **bacanaq-bacanax-bacanak**; **bacı-bacı** və s.

Beşinci istiqamətdə H.Mirzəyev Dərələyəz şivə sözlərinin “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarındakı izlərini müəyyənləşdirir, oxşar və fərqli əlamətləri aşkar edir. Məs: **tuş** – “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarında bu söz **duş** fonetik formasında işlənmişdir: “Mənim bu **duşumu** yorğul mana, dedi”; **axca** – bu sözə “boxca” formasında dastanlarda rast gəlinir: “Ağır xəzinə, **boxcasını** biz yağmalamışıq” və s.

Altıncı istiqamətdə H.Mirzəyev Dərələyəz şivəsi və buradakı arxaikləşən və işləklidən düşən sözləri araşdırır. Onun bu istiqamətdəki araşdırmaları təkə dialektologiya elmi üçün deyil, eyni zamanda dil tarixi və tarixi leksikologiya sahələri üçün də əhəmiyyətlidir. Məs: **balxı** – veyil, maymaq; **dimməver** – vergi növü və s.

Yeddinci istiqamətdə H.Mirzəyev Dərələyəz mahalında işlənən şivə sözlərinə və onların türk dillərindəki paralellərinə xüsusi olaraq diqqət yetirir. Onun bu istiqamətdə apardığı iş müqayisəli xarakter doğurduğu üçün türk dillərinin müqayisəli leksikası üçün zəngin faktlar verir. Məs: **tuğ** (Azərbaycan dilində); – **tuk** (tuva dilində); – **tu** (qazax dilində); – **tuu** (qırğız dilində); – **tiu** (başqırd dilində) və s.

Səkkizinci istiqamətdə H.Mirzəyev Dərələyəz şivəsinə məxsus sözləri tematik qruplara və yarımqruplara ayıraraq izah edir.

Mühüm işlərdən biri Dərələyəz şivə sözlərinin lüğətinin tərtibidir. Lüğətə 600-dən çox şivə sözü daxil edilmişdir. Lüğətdə verilən şivə sözlərin bəziləri 4-5-dən artıq mənada işlənir, bu da Dərələyəz şivə leksikasının, həqiqətən, çox zəngin mənə imkanlarına malik olduğunu göstərir.

Beləliklə, H.Mirzəyevin Dərələyəz mahalının şivə sözlərinə həsr etdiyi tədqiqatı bütöv və sistemli dialektoloji araşdırma hesab edirik. Çünki alimin müxtəlif istiqamətlər üzrə tədqiq etdiyi, xüsusən də tərtib etdiyi “Şivələrin sözlüyü” bu bölgənin şivə leksikasını tam əhatə edir.

Dissertasiyanın sonuncu IV fəslə “H.Mirzəyevin folklorşünaslıq fəaliyyəti və şeir yaradıcılığı” adlanır.

Azərbaycan folklorunun tarixi onu yaradan xalqın özü qədər qədimdir. Bütün xalqlarda olduğu kimi, Azərbaycanda da xalq ədəbiyyatını öyrənən elm sonralar yaranıb inkişaf etmişdir. Odur ki, Azərbaycan folklorşünaslığı elminin özünəməxsus tarixçəsi vardır. Bu elm çox maraqlı və ziddiyyətli bir

yol keçmişdir.¹ Sevindirici haldır ki, Azərbaycan folklorunun toplanması, nəşri və tədqiqi sahəsində bir sıra aktual problemlər artıq həll edilmişdir. Lakin Azərbaycanın elə tarixi bölgələri vardır ki, bunların folklor sərvətləri son illərə kimi toplanıb yazıya alınmamışdır. Bu baxımdan Qərbi Azərbaycanın Dərələyəz mahalının folkloru uzun illər folklorşünasların diqqətindən kənarda qalmış, bölgənin folklor örnəkləri nə qeydə alınmış, nə də tədqiqata cəlb olunmuşdur. H.Mirzəyevin Azərbaycan filologiyasının folklor sahəsinə aid tədqiqatlarından biri olan “Dərələyəz folkloru” əsəri folklorşünaslığımızda tədqiq olunmamış məsələlərə həsr olunmuşdur. Əsərdə əmək nəğmələrindən başlamış indiyə kimi yazıya alınmayan layla, oxşama, ağı, bayatı, rəvayət, lətifə, qaravəlli, əfsanə, nağıl, milli oyunlar, bilməçələr, türkəçarələr və s. folklor nümunələri toplanmış və onların başlıca bədii-estetik xüsusiyyətləri şərh olunmuşdur. Uşaq folkloru nümunələrinə, xalq mahnılarına, aşıq poeziyasına xüsusi diqqət yetirən H.Mirzəyev hər bəhsin şərhində folklorşünaslıq elminin son nailiyyətlərinə əsaslanır. Soykökümüzdə əhəmiyyətli yer tutan Dərələyəz folkloru növ və janr baxımından çoxcəhətliyi, rəngarəngliyi, yaddaşlara hopma dərinliyi ilə həddən artıq maraqlıdır. Bu bölgənin folklor örnəkləri xalqın etnik tərkibi, mənşəyi, soykökünün inkişaf tarixi haqqında zəngin məlumatların başlıca mənbəyidir. Bütün bu məsələlər əsərin IV fəslinin **“Azərbaycan folkloruna dair araşdırmalar”** adlı I yarım bölməsində keçmişimizin qədim mədəniyyət abidələri və eyni zamanda real, etibarlı ədəbi faktorlar kimi elmi şəkildə əsaslandırılır.

Müstəqillik şəraitində erməni saxtakarları Azərbaycanın ərəzi bütövlüyünə xəyanət etmiş, müəyyən dövrlərdə İrəvan, Dərələyəz, Vedibasar, Göyçə, Ağbaba, Zəngəzur, Şorayel, Lori-Pəmbək və digər tarixi torpaqlarımıza sahib olmuş, Qarabağ və daha yeddi rayonumuzu işğal etmiş, uydurma “Naxçıvan cəmiyyəti” yaradaraq Naxçıvan ərazisinə də göz dikmişlər.² Bununla bərabər, üzdənirəq erməni alimləri zəbt etdikləri ərazilərin folklorunu və tarixi mədəniyyət abidələrini də mənimsəməyə cəhd göstərirlər. Bu baxımdan, H.Mirzəyevin Dərələyəz folkloru tədqiqatının həm elmi, həm də sosial-siyasi əhəmiyyəti çox böyükdür. Bircə, 767 səhifədən ibarət olan əsər Azərbaycan folklorşünaslığının S.Mümtaz, V.Xulufu, H.Zeynalli, H.Əlizadə, M.Təhmasib, H.Araslı, Ə.Axundov, M.Qasımlı,

¹ Əfəndiyev P. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. Bakı: Maarif, 1992, s.23

² Bayramov A. “Dədə Qorqud” kitabında adlar və Qafqaz arealında onların toponimləşməsi: Filologiya elmləri doktoru alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı, 2010, s. 5

Ə.Qarabağlı, X.Koroğlu, M.Seyidov, Ş.Cəmşidov, V.Vəliyev, A.Nəbiyev, P.Əfəndiyev, İ.Qasimov, H.İsmayılov, B.Abdullayev və bu kimi başqa alimlərdən sonrakı mənəvi miras və böyük tədqiqat əsəridir. Başqa sözlə desək, tədqiqatçının Dərələyəz folkloruna obyektiv yanaşması, yaxından bələd olması, milli folklorumuzla üzvi bağlılığı, problemlərin qoyuluşu və onların tutarlı həlli baxımından bu əsəri uğurludur.

Dərələyəzin köklü sakinləri folklorumuzun əksər janrlarında bir-birindən qiymətli, faydalı, zəngin mənəvi xəzinə yaratmışlar. Onların qan yaddaşında xalqımızın mənşəyi, dünyagörüşü, etnoqrafiyası, arzu və istəkləri və başqa problemləri ilə bağlı saysız-hesabsız folklor örnəkləri vardır. H.Mirzəyev bu örnəkləri əvvəllər özü toplamış, sonralar isə dərələyəzli informatorlardan əldə etmiş və xalqdan topladığını xalqa uğurla qaytara bilmişdir. Statistika görə, H.Mirzəyev dərələyəzli informatorlardan 19 holavar, 56 sayacı sözü, 21 mövsüm və mərasim nəğməsi, 39 mif, rəvayət, əfsanə, 150-dən çox inanclar, etiqlər, inanclar, sınımalar, 51 yuxuyozması, 54 and, 410-dan çox alqış, 380 qarğış, 15 hədə-qorxu, 25 yalvarış, 2 söyüş sözü, 24 lağ və atmaca, 12 vəsfi-hal, 7 milli oyun, 416 bayatı, 92 ağı, 1200-dən artıq atalar sözləri və məsəllər, 146 tapmaca, 52 ayama (ləqəb), 1000-ə qədər şivə sözü toplamışdır.

Dərələyəz tarixən aşığılar yurdu olmuşdur. Müasir zəmanəmizə qədər Dərələyəz aşığılarının əsərlərinin toplanması və nəşri Azərbaycan folklorşünaslığının qarşısında duran mühüm problemlərdən biri idi. Bu problemin həllinə çalışan H.Mirzəyev ilk dəfə olaraq müəllifi məlum olan və həmin müəllifin fərdi üslubu ilə şərtlənən əsərləri səbrlə, təmkinlə, əzab-əziyyətlə toplanmışdır. Onun “Dərələyəz folkloru” kitabına bu bölgənin aşığılarından olan Aşığı Cəlilin 5 qoşması, Aşığı Qərəmanın 2 gəraylısı, 4 qoşması, Aşığı Fətullanın 1 gəraylısı, 13 qoşması, Aşığı Behbudun 2 gəraylısı, 7 qoşması, 1 bağlaması, Aşığı Qulunun 5 gəraylısı, 7 qoşması, 2 bağlaması, Aşığı Bəhmanın (Salıllı) 3 gəraylısı, 3 qoşması, Aşığı Mehdinin 44 gəraylısı, 55 qoşması, 4 təcni, 53 müəllifli bayatı, Aşığı Mirzəlimin 1 gəraylısı, 36 qoşması, 1 deyişməsi, 7 bayatı, 4 dastanı, Aşığı Nəbinin 3 qoşması, Aşığı Xanların 2 qoşması, Aşığı Məhəmmədin 4 qoşması, 1 gəraylısı, Aşığı Həmidin 2 gəraylısı, 5 qoşması, 1 müxəmməsi, Aşığı Hüseyn Arpaçaylının 1 deyişməsi, Aşığı Qafarın 3 qoşması, Aşığı Firudunun 1 qoşması, Aşığı Nəsibin 1 qoşması, Aşığı Şükürün 3 qoşması, Aşığı Qardaşxanın 1 qoşması, Aşığı Talibin 2 gəraylısı, Aşığı Abdullanın 5 qoşması, Aşığı Aypara Dərələyəzlinin 3 qoşması, Aşığı Məmmədağının 1 qoşması, 2 gəraylısı daxil edilmiş və yeri gəldikdə bu aşığıların həyatı haqqında məlumatlar da verilmişdir. Onu da qeyd

etmək vacibdir ki, H.Mirzəyevin əslən Dərələyəzdən olan saz, balaban, zurna, tütək, nağara ustaları barədə verdiyi məlumatlar folklor araşdırıcıları üçün əvəzsiz mənbədir.

Beləliklə, tədqiqatçının gərgin zəhmət bahasına topladığı “Dərələyəz folkloru” əsəri faktların zənginliyi ilə seçilir və bu bölgənin folklor mənzərəsini tam şəkildə özündə əks etdirir.

Tədqiqatın “**Şeir yaradıcılığı, şeirlərin dil və üslub xüsusiyyətləri**” adlanan IV fəslin II yarım bölməsində alim-şairin bədii yaradıcılığının özəllikləri şərh olunur. Burada H.Mirzəyevin şeir yaradıcılığının bədii-estetik məziyyətləri, özünəməxsus metafora sistemi araşdırılır, şeirlərinin mövzu dairəsi müəyyənləşdirilir, onu başqalarından fərqləndirən cəhətləri üzə çıxarılır. Xüsusilə də, şairin xalq ədəbiyyatına bağlılıq, mövzu, məzmun, fəlsəfi düşüncə tərz, üslub fərdiliyi məsələləri tədqiq olunur.

Elmi, sənəti, milli ədəbiyyatın və mədəniyyətin qatlarını dərinləndirən bilən H.Mirzəyev təkə dilçilik, onomologiya, folklor, dialektologiya tədqiqatları ilə kifayətlənmir. İnsanlığa, vətəninə, el-obasına, yurduna mənsub olan bu görkəmli alim “Həsən Mirzə” imzası ilə xalq poeziyası üslubunda şeirlər da yazır. Onun şeir yaradıcılığının mövzu dairəsi geniş və əhatəlidir. Vətəndaşlıq, vətənpərvərlik, Dərələyəz mahalı və Qarabağ dərdləri, yurduyuva, torpaq həsrəti, Təbriz nisgili H.Mirzənin şeir yaradıcılığının başlıca qayəsini təşkil edir. Bu mövzularda qələmə aldığı şeirlərində o, heç də bədbinliyə qapılmır, güşənişinliyə çəkilmir, xalqı, eli ilə nəfəs alır, xalqının, elinin sevincinə sevinir, kədərinə kədərlənir.

Tədqiqat göstərir ki, Azərbaycan ədəbiyyatında Dərələyəz mövzusunda H.Mirzə qədər şeir yazan ikinci bir şairə rast gəlmək mümkün deyil. Onun qələmə aldığı qoşma, gəraylı, müxəmməs və deyişmələrdə doğma torpağı Dərələyəzin gözəllikləri, yurd və vətən həsrəti güclüdür. Bu cənnətməkan diyar onun şeirlərinin baş mövzusu, baş qəhrəmanıdır. Dərələyəzlə bağlı qələmə alınmış 13 şeir parçası bir poetik silsilədir və müxtəlif vaxtlarda deyilmişdir. Lakin bu silsilə Dərələyəz mövzusunun həmişəyaşar mövzu olduğuna, şairin böyük kədərini ifadə etdiyinə görə təsirlidir, ciddi və unudulmazdır. Məsələn: “El ağlayır, Dərələyəz!” adlı bənd faciənin nə dərəcədə böyük olduğunu bütün ağrı-acısı ilə ifadə edir:

Doğranıbsan dilim-dilim,
Elin itib ilim-ilim,
Qərib yerdə zülüm-zülüm,
El ağlayır, Dərələyəz!

H.Mirzənin şeir yaradıcılığında Cənub mövzusu qırmızı xətt kimi keçir. Bu mövzu bədnam Türkmənçay və Gülüstan müqavilələrindən sonra bütün mütəfəkkirlərimizi düşündürmüşdür. Əsrlər boyu fars mürtəcelərinin ağır zülmü altında dünya mədəniyyətinin ümumi inkişafından çox-çox geridə qalan cənubdakı doğma xalqımızın acınacaqlı halı şair H.Mirzəni də dərindən düşündürürdü, o 26 dekabr 1998-ci ildə Təbriz şəhərində öz hisslərinin dərəcəsinə bildirmək üçün “Təbriz” şeirini yazmışdır.

“Dağlar” mövzusu, ümumiyyətlə, ədəbiyyatımızda həmişə aparıcı mövzulardan biri olmuşdur. Tarixi genetik ənənəyə sadıq qalan H.Mirzə də bu mövzuda yazdığı şeirlərində dumduzu sözlərin işığını oxucu təfəkkürünə səpələyir, öz poetik duyğularını gəraylı üstündə ürəkləri fəth edən bir şəkildə oxucuya çatdırır. H.Mirzənin “dərd” mövzusunda yazdığı şeirləri onun boyabaşa çatdığı diyarına, kəndinə, yurduna həsr olunmuş şeirləridir. Onun dərdi fərdi dərd deyil, məhz millətin milli dərdir. Şair bu mövzuda qələmə aldığı “Dərdimi” şeirində insanın iç dünyasında gizlənən dərdləri dilə gətirir. Elə buna görədir ki, bu şeirin təsiri altında həmin mövzuda şairlərimiz, qələm sahiblərimiz tərəfindən 200 bənddən çox şeir H.Mirzəyə ünvanlanmışdır.

H.Mirzənin xalq ədəbiyyatının zəngin xəzinəsindən bəhrələnməsi onun yaradıcılığına özünəməxsus fərdi çalar, rəngarənglik, əlvanlıq gətirmişdir ki, bu keyfiyyətlər onun müxtəlif mövzulu şeirləri üçün vacib elementlərdən biridir. Ümumiyyətlə, H.Mirzənin şeirlərində folklor janrlarından irəli gələn ritm və intonasiya çox güclüdür. Bu xüsusiyyət onun əsərlərinin janr etibarilə müəyyənlik keyfiyyətinin göstəricisidir.

H.Mirzə bədii sözə dərindən bələd olan, mövcud dil materialından qənaətlə istifadə etməyi bacaran el şairlərimizdəndir. Onun şeirlərinin hər birində yersiz işlədilmiş söz və ifadələrə rast gəlmək olmur. Şairin şeirləri poetexnoloji baxımdan ənənəvi poetik konstruksiyalar əsasında qurulur, bədii təsvir və bədii ifadə vasitələri (metafora, epitet, təşbeh, mübaligə, bədii sual, bədii nida, bədii təzad və s.) yeni linqvopoetik çalarlarda özünü göstərir, qafiyələnmənin fonetik və qrammatik istiqamətləri dərinləşir. Metaforikləşmə hadisəsi həmin örnəklərdə geniş əksini tapır.

H.Mirzənin şeirlərinin bədii-sənətkarlıq xüsusiyyətlərindən bəhs olunarkən toxunulması vacib olan məsələlərdən biri onun şeirlərinin dilində toponimlərin işləkliyidir. Şair bəzən bir şeirində 30-40 toponimdən istifadə edir. Məs: şairin “Dərələyəzdə” şeirində 42 müxtəlif adda toponimə rast gəlirik:

Hasardır Zəngəzur, Kəlbəcər, Göyçə,
Naxçıvan, Şərurdüz, Vedi, Əyricə,

Açardı Ağmanqan, Ağrı, Əlincə,
Bunları şeirə düz Dərələyəzdə.¹

Hadisənin baş verdiyi məkanı oxuculara daha yaxından tanıdır. Hər bir sənətkarın yaradıcılığında olduğu kimi, H.Mirzənin də şeirlərində toponimlərdən üslubi məqsədlər üçün istifadə fərdi, spesifik xarakter daşıyır. Şairin “Mən necə unudum belə dərdimi?”, “Hamı o səndəki el Dərələyəz?” şeirlər kitabına daxil edilmiş poetik örnəklərdə bəzən yeni, bəzən də təkrar-təkrar işlədilən onomastik vahidlər bir tərəfdən xalqın əhval-ruhiyyəsini səciyləndirirsə, digər tərəfdən isə dövrün, mühitin ictimai-siyasi bələlərini kompleks şəkildə ümumiləşdirir.

Onun şeirlərində işlədilən toponimlərdə başlıca xüsusiyyət informasiyavericilikdir. Qədim toponimlər özlərində çox zəngin informasiya yükü mühafizə edib saxlayır. Burası da məlumdur ki, dil vahidlərinin semantik strukturunu informasiyavericilik təşkil edir. Çünki mənə, anlam özlüyündə yalnız ünsüyyət və təfəkkür prosesində aktuallaşır, nisbətən dinamik xarakter kəsb edir. Toponimlərin də semantik nüvəsində müəyyən informasiyavericilik olduğundan bədii-kontekstual şəraitdə onlardakı informasiya daha da artır, genişlənir, aktivləşir. Bu baxımdan şairin toponimlərdən yerli-yerində, tez-tez bəhrələnməsi daha çox təsvir olunan hadisə və əhvalatların mənə və mahiyyətinin açılmasına xidmət edir.

H.Mirzə xalq poetik dilinin potensialından uğurla istifadə etməyi bacaran, yaşantılarına xalq üslubunun məntiqi prinsipləri ilə qiymət verən bir sənətkardır.

“Nəticə”də dissertasiyanın ayrı-ayrı fəsilərində irəli sürülən fikir və mülahizələr ümumiləşdirilmişdir.

Disertasiyanın sonunda istifadə olunmuş ən mühüm ədəbiyyatın siyahısı verilmişdir.

Disertasiyanın mövzusu ilə bağlı müəllifin aşağıdakı məqalələri dərc olunmuşdur:

1. H.Mirzəyevin yaradıcılığında felin tədqiqi məsələləri. “Elmi axtarışlar” (Folklorşünaslıq: filologiya, fəlsəfə, tarix, incəsənət və nəzəriyyə aspektləri), №1, Bakı, “Nurlan”, 2008, s.40-43
2. H.Mirzə poeziyasında Dərələyəz toponimləri. “Onomastika”, Elmi-onomastik jurnal. №3, Bakı, ADPU nəşri, 2008, s.115-118
3. H.Mirzəyevin elmi yaradıcılığında aşığı poeziyasındakı toponimlərin tədqiqi məsələləri “Elmi axtarışlar” (Folklorşünaslıq:

¹ Həsən Mirzə. Mən necə unudum belə dərdimi, “Qismət”, Bakı: 2004. s.30

- filologiya, fəlsəfə, tarix, incəsənət və nəzəriyyə aspektləri), №4, Bakı, “Nurlan”, 2008, s.176-179
4. H.Mirzəyevin yaradıcılığında onomastik vahidlərin tədqiqi məsələləri. “Dil və ədəbiyyat”, Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, № 2(62), BDU, Bakı, 2008, s.40-42
 5. H.Mirzə poeziyasında toponimlərin səciyyəvi xüsusiyyətləri. “Dil və ədəbiyyat”, Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal №6 (66), BDU, Bakı, 2008, s.286-287
 6. Dərələyəz mahalında işlənən bəzi şivə sözləri və bunların türk dillərində paralelləri. “Elmi axtarışlar” (Folklorşünaslıq: filologiya, fəlsəfə, tarix, incəsənət və nəzəriyyə aspektləri), №1, Bakı, 2009, s.166-169
 7. Dərələyəz folklorunun tədqiqi məsələləri. (Folklorşünaslıq: filologiya, fəlsəfə, tarix, incəsənət və nəzəriyyə aspektləri), “Elmi axtarışlar”, №2, Bakı, 2009, s.256-264
 8. Alimin şeir yaradıcılığı .“Elmi axtarışlar”. (Folklorşünaslıq: filologiya, fəlsəfə, tarix, incəsənət və nəzəriyyə aspektləri), №3, Bakı, 2009, s. 121-126
 9. Azərbaycan və türkmən dillərində fellərin oxşar xüsusiyyətləri. “Elmi axtarışlar”. (Folklorşünaslıq: filologiya, fəlsəfə, tarix, incəsənət və nəzəriyyə aspektləri), №4, Bakı, 2009, s.154-156
 10. Dərələyəz toponimlərinin tədqiqi istiqamətləri “Dil və ədəbiyyat”, Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, №1(67), BDU, Bakı, 2009, s.75-76.
 11. Dərələyəz şivəsinin tədqiqi istiqamətləri. “Dil və ədəbiyyat”, Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal №4(75), BDU, Bakı-2010, s.56 – 58.
 12. Həsən Mirzəyevin elmi məqalələri haqqında. “Filologiya məsələləri”. №8, AMEA-nın M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, Bakı, 2010, s.115-125.
 13. Həsən Mirzə poeziyasında Dərələyəz mövzusu. “Filologiya məsələləri”. № 11, AMEA-nın M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, Bakı, 2010, s.294-300.
 14. Сравнительное исследование причастия в тюркских языках (на основе исследований профессора Г.Мирзоева). Хабаршы, Вестник филология сериясы, Серия филологическая, Алматы, 2010, № 1-2, (125-126). Әл-Фараби атын дағы. Казак, Улттык Университети.с.123-126.

15. Об исследованиях проф.Гасана Мирзоева, посвященных категории переходности и непереходности глагола. Ученые записки. Таврического национального Университета им. В.И.Вернадского. Научный журнал. Серия Филология. Социальные коммуникации. Том 23 (62). № 3, Симферополь, 2010,с.74-78.
16. Лингвистические исследования Гасана Мирзоева и их значение для современной тюркологии. Материалы III Международной научной конференции. 17-19 ноября 2010 г. Пятигорск. ПГЛУ, 2010.с15-17.
17. H.Mirzəyevin yaradıcılığında filologiya məsələləri. Tezislər. Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XV Respublika elmi konfransının materialları. Bakı Universiteti nəşriyyatı, №2, 2011, s.109-111
18. Aşıq poeziyasında yaşayan adlarımız Həsən Mirzəyevin tədqiqatında “Filologiya məsələləri”. AMEA-nın M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, №1, Bakı, 2011, s.136-144
19. Prof.H.Mirzəyev`in şiirlerinin dil ve üslup özellikleri. Motif Akademi Halk Bilimi Dergisi.Ankara, 2011, №1, s .81-86.
20. Prof.H. Mirzəyevin elmi tədqiqatlarında Azərbaycan dilinin qrammatik quruluşu məsələləri. “Filologiya məsələləri”, №4, AMEA-nın M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, Bakı, 2011, s.168-178
21. Prof.H.Mirzəyevin tədqiqatlarında müasir Azərbaycan dili fənni və onun başqa elmlərlə əlaqəsi məsələləri. “Dil və ədəbiyyat”. Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, № 2(78), BDU nəşri, Bakı, 2011, s. 238-242.

Вопросы филологии в творчестве Гасана Мирзоева

Резюме

В диссертации системным образом были исследованы взгляды, связанные с вопросами филологии, профессора, научного деятеля, имеющего огромные заслуги в развитии Азербайджанской филологии Гасана Мирзоева.

Диссертация состоит из введения, четырех глав, заключения и списка использованной литературы.

Во введении обосновывается актуальность темы, изучается история исследования, конкретизируется объект исследования, излагается научная методология, цели и научная новизна темы.

Первая глава, в которой исследуется степень изучения глагола в современном Азербайджанском языке проф. Г.Мирзоевым, называется «**Гасан Мирзоев, как исследователь глагола в современном Азербайджанском языкознании**». В процессе исследования проявляется объективное и точное отношение к его научно-теоретическим вопросам, связанным с категориями глагола.

Во второй главе, под названием «Вопросы современного Азербайджанского языка и грамматической системы языка в исследованиях Гасана Мирзоева», на основе научных трудов профессора, грамматика современного Азербайджанского языка и его место в Азербайджанском языкознании были приняты как объект исследования. В этой главе были проанализированы грамматические единицы, взаимосвязи слов с грамматической точки зрения, роль грамматической структуры в определении общих слов и адаптации их в языке, их значения в словообразовании, группирование слов и предложений с помощью грамматических правил.

В третьей главе, под названием «Исследования Гасана Мирзоева в области ономастологии и диалектологии», изучаются научные труды профессора, посвященные ономастическим единицам и диалектологии. В этой главе всестороннее изучаются генезис, изменения и цели употребления, одним словом, место этих слов нашего языка в именной системе языка на основе языковых фактов.

Четвертая глава, под названием «Фольклористическая деятельность и поэтическое творчество Гасана Мирзоева», посвящена изучению фольклорных трудов учёного и особенности его поэтического творчества. В этой главе высоко оцениваются его заслуги в собирании Дерелейезского фольклора, и вместе с тем, выявляются художественные особенности, тематика его стихотворений. В особенности анализируются вопросы его привязанности к народной литературе, образ философского мышления, тематика и стилистическое своеобразие его творчества.

В заключении обобщены выводы исследования и определены направления дальнейшего изучения.

The Problems of Philology in Hasan Mirzayev's Creation

Summary

In this dissertation the scientific views and concepts of the scientific figure Hasan Mirzayev who has great services in the development of Azerbaijan philology have been studied systematically. The research work consists of an introduction, four chapters, a conclusion and the list of the used literature.

In the introduction the actuality of the research work is grounded, the aims and purposes, scientific novelty, methods and sources, theoretical and practical significance of the investigation are informed about, the approbation and the structure of the dissertation are shown.

In the first chapter entitled "Hasan Mirzayev as an Investigator of the Verb in Modern Azerbaijani Linguistics" the degree of the study of the Verb in modern Azerbaijani linguistics, as well as Professor Hasan Mirzayev's role in this are analyzed. During the process of the investigation this scientist's objective attitude to the scientific-theoretical problems connected with the categories of the verb is determined.

In the second chapter entitled as "The problems of the modern Azerbaijani language and its grammatical system in Hasan Mirzayev's investigations" the actual problems both in Azerbaijani linguistics as whole and its grammatical system partially are studied on the basis of the analysis of the scientific works on the grammar of the modern Azerbaijani language of the Professor are studied. In the given chapter a special attention to the grammatical units of the language and grammatical relation among the words is paid.

In his works on linguistics Professor H.Mirzayev studied the problems connecting with the grammatical structure of the language in the nature of the given language in connection with the rules of the grammar.

In the third chapter "Hasan Mirzayev's Investigations in the Sphere of Onomology and Dialectology" the Professor's scientific researches dedicated to the onomastic units and dialectology are studied. In this chapter the problems of genesis, the change and use of the onomastic units are analyzed comprehensively. On the basis of linguistic facts the place of such units in the nominal system of the Azerbaijani language is determined.

The fourth chapter titled as "Hasan Mirzayev's Folkloristic Activity and Poetic Activity is dedicated to the study of the peculiarities of his poetic creation. In the given chapter the scientist's role in collecting Dereleyezi folk-lore is appreciated and the artistic features and the theme of his poems are clarified as well. The scientific aspects of Professor Hasan Mirzayev's interest in folk-lore, his philosophical mentality, the stylistic specifications and topics of the scientist's creative activity are analyzed.

The results obtained during the process of the investigation have been summed up in the conclusion.

На правах рукописи

Махира Наги кызы Гусейнова

**ВОПРОСЫ ФИЛОЛОГИИ В ТВОРЧЕСТВЕ
ГАСАНА МИРЗОЕВА**

10.02.01- Азербайджанский язык

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

диссертации на соискание научной
степени доктора философии по филологии

BAKU – 2011